

Joan Pujolar (Universitat Oberta de Catalunya)

Llengua, identificació i sobiranisme a Catalunya

In this article, I reflect on the politics of ethnocultural/ethnonational identification in Catalonia surrounding the pro-independence movement. Taking such identities as historically constructed, I examine the specific trajectory of the party Esquerra Republicana, which has argued that multiple identifications can be the basis of a Catalan nation state. Electoral behaviour shows however that support of independence is mostly split according to family language, which shows that ethnocultural identification is still determined by dominant Western ideologies of nation-state, language and culture.

1 Introducció

L'emergència de l'independentisme o sobiranisme català ha commogut la política tant espanyola com catalana. També ha fet ressorgir a Catalunya el debat sobre les identitats, que havia quedat circumscrit en uns termes de relatiu consens entre els partits polítics majoritaris. Un article recent d'Aramburu (2019) constata, per exemple, que s'ha produït una re-visibilització de les distincions ètniques entre catalans d'origen i immigrants espanyols, evidenciada per la promoció del col·lectiu *Súmame* des de l'independentisme. Lepič (2017) suggereix un procés semblant en base a estudis de comportament electoral, que demostrarien que els patrons de vot abans transversals han començat a divergir territorialment a Catalunya. Dins el camp sociolingüístic, Fabà / Torres (2017) han constatat que el votant independentista es concentra, per bé que no exclusivament, en la població de parla familiar i habitual catalana, que és el principal indicador tradicional de "catalanitat" viscuda en termes culturals o nacionals. En aquest text presento una reflexió de com el sobiranisme ha generat noves converses i nous posicionaments sobre aquest tema antic, el que jo anomeno d'identificació etnocultural.

Resseguiré la trajectòria de les identifications etnoculturals a Catalunya a principis del segle XXI. Ho faig en part per reflexionar jo mateix sobre el que aquests esdeveniments recents ens diuen en tant que estudi de cas sobre la incidència dels aspectes etnoculturals en els conflictes polítics contemporanis. L'objectiu no és ni criticar ni al·lisonar cap actor polític, ni tampoc assajar cap aproximació prospectiva. L'objectiu és comprendre millor alguns aspectes d'allò que mou la gent en el context de moviments socials i contenciosos polítics. Em focalitzaré específicament en la trajectòria del partit de l'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) en tant que actor polític clau que des de mitjans dels anys 90 ha inclòs dins la pròpia estratègia política discursos i actuacions encaminades a "desetnitzar" la qüestió de l'autonomia/sobirania. El cas d'ERC té especial interès pel fet que ha ocupat durant molts anys el posicionament més netament o clarament independentista entre tots els partits. Com a tal, ERC era sovint vist i tractat públicament com el partit més radicalment "nacionalista" i de qui s'esperava els posicionaments més radicals i puristes en relació a l'autonomia i la identitat. Aquesta associació d'idees era molt discutible, com veurem; però atorgava al partit una posició simbòlica dins el conjunt de forces catalanistes malgrat ser comparativament minoritari. Fins a les eleccions europees de 1999 ERC havia ocupat sistemàticament el cinquè lloc en nombre de vots, posició que es convertí en la tercera a les locals de 2003 per després fluctuar notablement fins començar a competir pel primer lloc a partir de les europees de 2014. Des de la seva posició inicialment minoritària, ERC marcà de forma determinant els debats públics sobre llengua, nació i identitat; situació que es visibilitzà molt especialment quan s'alià amb altres partits d'esquerres per formar govern a Catalunya el 2003 i el 2006. En

aquest sentit, la trajectòria d'ERC en aquest quart de segle ens il·lustra sobre els reptes, contradiccions i implicacions d'apostar per una mobilització nacionalista que busca ser socialment inclusiva dins una minoria inscrita en un estat europeu liberal o quasi-liberal.

L'escrit s'estructura de la forma següent. Primer faig una mica d'història de la qüestió de la identitat a Catalunya, tot parant atenció especial al tema de les llengües catalana i castellana. Darrera d'aquesta secció hi ha un objectiu conceptual important, això és, mostrar el caràcter històricament construït i contenciós de les adscripcions nacionals a Catalunya, com ho són de fet arreu encara que a voltes els estats vulguin amagar la seva contingència sota una pàtina de banalitat (Billig 1995). Amb això intento explicar la història sense tancar l'anàlisi d'entrada, que és el que faria si donés per suposat quins són els grups que existeixen mentre intentés explicar els contenciosos polítics sobre quins grups es formen a partir dels propis contenciosos. Després d'això explicaré la història dels debats sobre catalanitat cultural i política des de finals dels 90 d'una manera, això sí, molt selectiva i utilitzant els posicionaments d'ERC com a fil conductor que porten fins als resultats electorals de 2017 i 2019, que insinuen que ERC podria estar trencant la polarització territorial del vot independentista que havia emergit al llarg d'aquesta última dècada.

2 Les identitats: aquest blanc mòbil

Utilitzo el terme “identificació etnocultural” per anomenar el procés pel qual es construeixen pertinences de la gent en el racó de món europeu, sigui per part de personatges públics, institucions o per part de les persones mateix. “Identificació” apunta al fet que hi ha una acció de produir aquestes representacions i tot el que impliquen; parlem d'un procés. “Etnocultural” especifica que tractem del que tradicionalment s'han considerat grups humans, però ja apunta al fet que a Catalunya hi han predominat les identifications basades en pràctiques culturals per damunt de trets suposadament racials o adscripcions religioses. Per mi, però, el mèrit principal de l'adjectiu és que és menys manipulable que el terme simple “ètnic” quan viatja a través de textos.

En el nostre continent, la forma d'identificació etnocultural sobradament dominant ha estat la de l'estat-nació durant, almenys, els darrers dos-cents anys. Com sabem, quan s'anaren creant a Europa els conglomerats d'institucions, artefactes i equips de persones que representaven o exercien la nacionalitat/estat, a Catalunya exercí aquest rol (per bé que amb parcialitats i mancances) el Regne d'Espanya (finals del XVIII, principis del XIX). Però més enllà dels anomenats “aparells”, els estats-nació es fonamentaven en la idea de què representaven o actuaven en nom d'un grup o comunitat “nacional”, convencionalment definida en base a uns trets (principalment) culturals i a una consciència de pertinença i diferència respecte d'altres grups. La llengua parlada per la gent i usada per les institucions (que aleshores estava al centre dels debats interns europeus sobre la superioritat racial) ja es constituí d'entrada com el rovell de l'ou d'aquesta identificació nacional.

En aquell moment, doncs, la primera nacionalitat estatal disponible per als catalans fou l'espanyola. Com se sap, la situació contenia alguns elements que grinyolaven. El país era lingüísticament força homogeni: tothom parlava català i no pas la llengua “nacional” espanyola. A més, es mantenia la memòria d'una altra identificació molt semblant a la nacional/estatal: la de la Catalunya constitucional i sobirana dissolta el 1716. Però aquest desencaix semblà inicialment gestionable: les classes dominants catalanes anaven aprenent a parlar i escriure en castellà i col·laboraven a produir les representacions públiques de la nació espanyola en la llengua espanyola, alhora que participaven de les seves institucions. Paral·lelament, aquestes elits anaven produint reinterpretacions d'aquesta memòria catalana tot representant-la, a grans trets, com una variant de la identificació espanyola.

Però al llarg dels anys diversos grups socials impugnaren aquesta visió en el marc de confrontacions i mobilitzacions polítiques de caire divers. Figures políticoideològiques com Valentí Almirall i Prat de la Riba plantejaren la formulació d'una identificació nacional catalana acompanyada d'unes estructures institucionals i d'unes formes de representació equiparables a les dels estats-nació. Des d'aquest moment, es podria dir que el tema de les identifications nacionals a Catalunya ha constituït un contenciós polític.

Estrictament parlant, Almirall i Prat de la Riba plantejaren formes d'articulació compatibles o complementàries entre la identificació nacional espanyola i la catalana. Postures netament independentistes no aparegueren fins a la creació de l'organització "Estat Català" per part de Francesc Macià el 1922; però fins i tot les declaracions de sobirania de 1931 i 1934 imaginaven una Catalunya inscrita en un estat espanyol de caràcter plural. Durant el segle XX, organitzacions com el Front Nacional de Catalunya (FNC) o el Partit Socialista d'Alliberament Nacional (PSAN) formularen uns objectius polítics netament independentistes, però aquestes propostes no obtingueren cap suport electoral significatiu. No fou fins l'11 de setembre de 2012 que una manifestació convocada per la plataforma "Assemblea Nacional Catalana" (ANC) reuní un milió llarg de persones sota la frase "Catalunya, nou estat d'Europa." L'èxit d'aquest acte, combinat amb la creixent força electoral de partits independentistes, acabaren de reorientar el conjunt de partits nacionalistes catalans cap a un projecte de nació-estat específicament català. Durant els cinc anys que seguiren, l'ANC i els partits Convergència i Unió (CiU), ERC i les Candidatures d'Unitat Popular (CUP) plantejaren unes estratègies relativament coincidents (sovint anomenades "fulls de ruta") que consistien a grans trets en a) la convocatòria d'un referèndum d'autodeterminació, b) l'inici d'un procés constituent (en cas de victòria independentista) i la constitució d'un estat sobirà internacionalment reconegut i distint del Regne d'Espanya. Aquestes formacions gaudiren de majoria absoluta al parlament de Catalunya en totes les legislatures implicades, per bé que tingueren múltiples diferències en matèria procedimental a l'hora de decidir com respondre als obstacles legals que interposava el govern espanyol, el tribunal constitucional espanyol i el poder judicial.

En tot cas, més enllà dels imaginaris polítics de futur de les organitzacions i sectors socials, la identificació nacional catalana ha conviscut històricament en tensió i alhora en diàleg amb la identificació nacional espanyola. Des de bon principi, una proposta de síntesi inspirada en els treballs de Herder i Humboldt proposà de definir la catalanitat com una nacionalitat cultural en contrast amb l'espanyolitat com a nacionalitat política (Rubió y Ors 1841). Amb tot, l'estat espanyol no ha deixat mai de (re)presentar-se com a una única nació, amb la qual cosa les identifications espanyola i catalana han configurat un dualisme asimètric amb contínues friccions i en què la identificació catalana mancava d'una plena sanció oficial. En aquest sentit la dualitat d'identificació espanyola i catalana és necessàriament desigual en tant que l'espanyola és present, reconeguda i determinant, completa i suficient en si mateixa, mentre que la catalana és parcial, opcional, propositiva, incompleta i afegida. La identificació etnocultural catalana consisteix en el grup que es reconeix a si mateix com a tal però que no té un reconeixement ple com a nació, tant extern com intern. La dictadura del general Franco aconseguí consolidar aquesta conjuntura en liquidar (de nou) totes les institucions pròpies i aconseguir que la totalitat dels catalans esdevinguessin bilingües i obligats a fer ús del castellà en l'espai públic, amb la qual cosa la identificació catalana només es podia materialitzar en l'àmbit privat.

3 El règim de la "convivència"

La dualitat catalanoespanyola visqué un moment d'important transformació entre finals dels anys 50 i principis dels 80, com testimonien els estudis d'Esteva Fabregat (1973, 1977),

Strubell (1981) i Woolard (1989). Les dimensions de les migracions provinents de fora de Catalunya consolidà l'existència de població castellanoparlant especialment a l'entorn de les ciutats de Barcelona i Tarragona. Aquesta població presentava una identificació espanyola sense els matisos viscuts i inscrits en la memòria col·lectiva autòctona, alhora que trencà el predomini de l'ús col·loquial del català en moltes poblacions i es convertí en la base que reproduiria intergeneracionalment l'ús oral i quotidià de la llengua castellana en molts àmbits. Atesa la tradició que lligava la identificació etnonacional i la llengua, el canvi demogràfic posava en qüestió la pròpia concepció del país i la seva relació amb l'estat, ja que la diferència cultural catalana en relació a Espanya esdevenia aleshores una diferència interna entre diversos sectors de població. Woolard ho explicà molt bé quan observà que aquells immigrants a Catalunya interpretaven la identitat catalana com una qüestió merament administrativa o un descriptor del lloc de naixement. Per contra, la població autòctona que seguia parlant català atorgava a la llengua el valor no només de constituent simbòlic de la col·lectivitat sinó també com a mitjà pràctic per distingir en la vida ordinària aquells que eren "catalans" dels que no ho eren.

A principis dels anys 80, aleshores, emergí el debat sobre què constituïa o legitimava algú com a "català", debat que podia incloure aspectes com la llengua parlada, l'ascendència familiar, la residència o el compromís polític amb la nacionalitat catalana. En un context en què es recuperaven les dinàmiques electorals i les institucions de la Catalunya autònoma, els propis partits nacionalistes i/o d'esquerres impulsaren un consens formal a l'entorn de la idea de "un sol poble" i la definició de "és català qui viu i treballa a Catalunya." S'optava, per tant, per una definició de caire polític o administratiu en què la catalanitat de la població es donava per suposada. Òbviament aquesta "síntesi" o "conclusió" no transformava necessàriament d'un cop les pràctiques i els discursos lingüístics i identitaris que circulaven popularment; però sí que esdevingué un poderós principi que definia les regles de joc en la vida pública. A efectes pràctics, perdé legitimitat social diferenciar entre diverses menes de catalans, o entre "catalans" i "castellans", o l'ús de qualsevol forma explícita de diferenciació etnocultural interna.

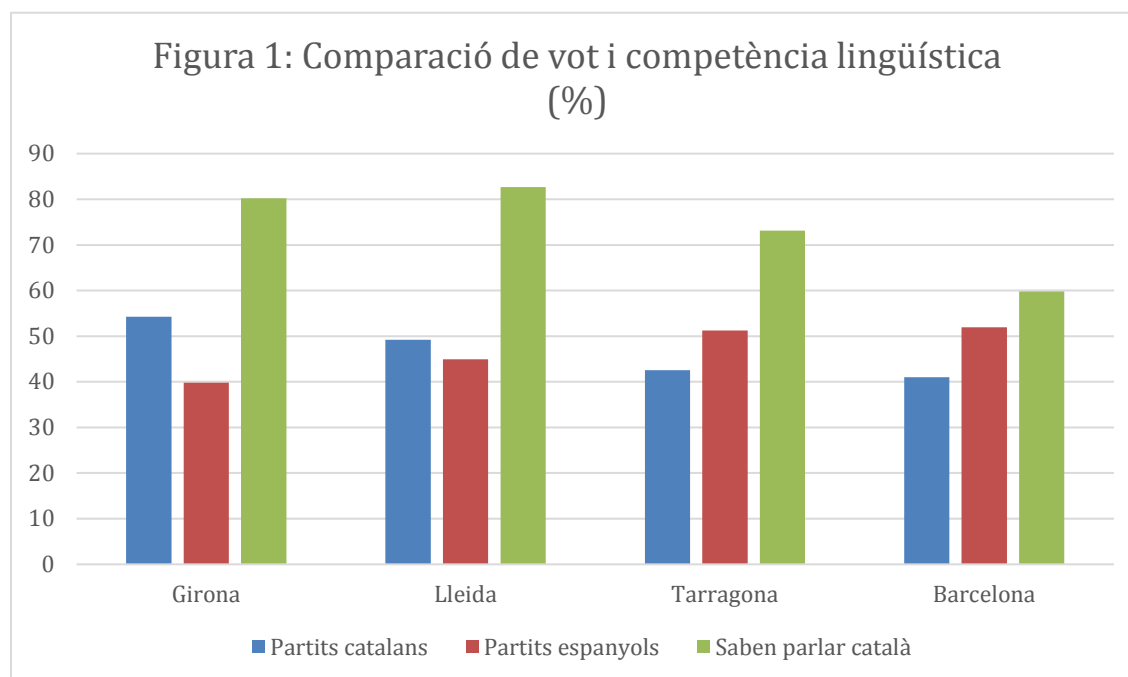
Es constituí el règim que anomeno de "convivència", paraula clau del vocabulari polític d'aquesta restauració autonòmica. Part del consens inclogué el manteniment de bona part de la simbologia tradicional catalana com la llengua (definida com a "pròpia" a l'estatut d'autonomia), les commemoracions nacionals, patrons religiosos i herois, danses, artefactes i produccions culinàries. Tant el govern autònom (Generalitat i Parlament) com les institucions locals (ajuntaments, consells comarcals i diputacions) han projectat aquesta catalanitat lingüística i cultural de formes molt semblants a com les institucions estatals europees tracten la seva ciutadania en tant que "nacional" i donant per suposada una homogeneïtat sempre discutible. En tot cas, conjurar el perill o el potencial de divisió en base a la identificació etnocultural es convertí en un component constitutiu (con qui diu "constitucional" a l'anglesa, és a dir, no escrit) de la dinàmica del pluralisme polític i parlamentari. Qualsevol posicionament que divergís dels termes d'aquest consens es deia que constituïa una "amença a la convivència". El potencial diferenciador de la llengua també es resolgué quan, per una banda, amplis sectors castellanoparlants exigiren l'accés a l'ensenyament de català, i per l'altra banda la pròpia Generalitat de Catalunya encetava la nova política lingüística amb una campanya que girava entorn de l'eslògan "El català, cosa de tots".

En virtut del disseny institucional de l'estat de les autonomies, les institucions catalanes han cohabitat amb les espanyoles (govern central, poder judicial, exèrcit, policia, seguretat social i tributs, xarxa ferroviària, port i aeroports), les quals han seguit projectant una identificació nacional tradicionalment espanyola en llengua i símbols. L'adopció d'un bilingüisme parcial, bàsicament de cara a l'exterior per les dues parts (malgrat les resistències especialment de

l'exèrcit, la policia i la judicatura) ajudà generalment a mantenir la imatge d'un estat de convivència efectiva dins una població amb preferències i necessitats lingüístiques diverses.

Una de les implicacions pràctiques d'aquest règim polític fou que el debat sobre la catalanitat en clau interna desaparegué efectivament de la vida pública. Aramburu (2019) observa que fins sociòlegs i antropòlegs deixaren gradualment de tractar el tema de la immigració castellanoparlant i la qüestió de la integració. A tots els efectes, es donà aquesta població per integrada i es deixà de parlar d'ella. Aramburu observa les similituds entre aquesta qüestió i el model francès de ciutadania republicana, en què es considera inapropiat o il·legal fins recollir dades sobre llengües parlades, origen dels pares o identificació cultural de la població. A semblança del principi de l'anomenada color-blindness 'ceguesa racial' practicada per algunes institucions americanes, deixar d'anomenar o d'identificar un grup concret pot fer-se amb la intenció de donar-li un tracte igualitari o no discriminatori, però també dificulta el procés de conèixer la seva situació i la necessitat dels seus membres de parlar en base a la pròpia experiència.

Aquesta "ceguesa etnocultural" del règim de convivència tenia, com és d'esperar, algunes fuites evidents quan es produïen fets o situacions que molt clarament responien a les trajectòries divergents d'identificació i pràctica lingüística de la població. La més important era el comportament electoral, en virtut del qual els partits específicament catalans lideraven el vot en zones de predomini catalanoparlant mentre que els específicament espanyols ho feien en les zones castellanoparlants. La figura 1 mostra aquesta tendència general per províncies, per bé que es visualitza molt més clarament si s'examinen els resultats a escales més petites, això és, per municipis i fins i tot per barris

Dades: elaboració dels resultats de les eleccions generals de 30 de novembre de 1989 (Castro 1989) i del padró d'habitants de 1986 (Idescat 2019). Partits "catalans": CiU, IC, ERC; partits "espanyols": PSC, PP, CDS.

La gràfica mostra que l'indicador de competència oral de català disminuïa on augmentava el vot de partits "espanyols", per bé que els contrastos ja es veu que no són gaire marcats ni categòrics. En aquest sentit, la gràfica reflecteix molt bé les ambivalències del règim de la convivència. Per una banda, la capacitat de parlar català ja no era exclusiva dels qui el parlaven com a llengua familiar, dada sobre la qual les institucions optaren per no preguntar durant molts anys. Per altra banda, la tendència d'un grup i altre a separar el vot funcionava estadísticament però en cap cas era tampoc categòrica. Nombroses ciutats d'aclaparadora

majoria catalanoparlant podien tenir alcaldes socialistes que es presentaven amb la marca PSC-PSOE (Partit dels Socialistes de Catalunya-Partido Socialista Obrero Español), formació que projectava ja amb el seu nom una identitat doble. Per altra banda, els resultats presentaven una “dualitat” que els sociòlegs trobaven molt interessant: per regla general, el PSC-PSOE guanyava les eleccions “generals” espanyoles mentre que el partit català Convergència i Unió (CiU) guanyava les “autonòmiques” catalanes, cosa que només era possible si existia un gran nombre de votants per als quals l’adscripció etnocultural no era determinant (vegeu Lepič 2017).

4 ERC, l’escletxa en el sistema

Malgrat que molts castellanoparlants poguessin parlar català i que els patrons de vot fossin fluids, les conseqüències de les tendències estadístiques eren força categòriques si parlem del mapa polític que es mantingué molts anys. En primer lloc, els socialistes (PSC-PSOE) controlaven les zones urbanes més poblades i de predomini castellanoparlant (les àrees metropolitanes de Barcelona i Tarragona), mentre que els nacionalistes catalans de centre guanyaven repetidament el govern autònom i dominaven el poder local a la resta del territori. En aquesta tessitura, s’havia consolidat a Catalunya un marc d’interpretació en què la identificació catalana s’associava a les opcions polítiques de centre i de dreta que representava CiU, una coalició que reunia Convergència Democràtica de Catalunya (CDC), un partit majoritàriament de centre, i Unió Democràtica de Catalunya (UDC), partit de tradició cristianodemòcrata i eminentment catòlic. Com a alternativa es presentava el PSC-PSOE, coalició que havia reunit els socialdemòcrates d’origen català amb els d’origen immigrant. La dinàmica electoral de majories posava aleshores en una situació complicada els nacionalistes catalans d’esquerres o els nacionalistes espanyols de centre o de dretes, representats per opcions més minoritàries.

És amb aquesta situació de partida que durant els anys 90 comença a guanyar posicions ERC, un partit independentista minoritari que es plantejà de competir amb CiU pel vot nacionalista català i competir amb el PSC-PSOE pel vot socialdemòcrata. Durant els anys 80, els dirigents d’ERC havien prioritzat les reivindicacions nacionals i havien donat suport a CiU. A partir d’aquest moment el partit canvià d’estratègia per acostar-se a les formacions d’esquerres, fins al punt que l’any 2003 optaren per formar un govern de coalició amb el PSC-PSOE que envià el centre-dreta català a l’oposició.

Aquest reposicionament estratègic d’ERC té un interès que va més enllà de l’anècdota de les tàctiques i estratègies del parlamentarisme ordinari. Per una banda, trencava la dinàmica establerta entre els dos grans blocs polítics. Però més enllà d’això, el partit obrí un fil argumental específicament adreçat a la població que (predominantment) parlava castellà i amb un passat migratori. Ja a principis dels 90 el partit havia realitzat un gir discursiu en què deixava en segon terme les reivindicacions lingüístiques i culturals i les referències a la identitat nacional per posar èmfasi en aspectes de governança transparent i redistribució econòmica (tant territorial com de classe). Però, a més, la presentació el primer programa electoral signat per Josep-Lluís Carod-Rovira el 1999, finalitzava amb aquesta salutació:

Com a fill d’aragonès i catalana, us dic que visqueu on visqueu, esteu cridats a apostar per la llibertat i el benestar de la gent d’aquest país, de Catalunya; perquè la nació és la gent i el país són les persones (ERC 1999, 5).

Com podem veure, la frase comença tematitzant el tema de la catalanitat amb l’objectiu d’afirmar que aquesta transcendeix l’ascendència davant la importància de les qüestions de dret i d’economia. Múltiples formulacions d’aquest argument aparegueren repetidament durant aquests anys i a mesura que ERC esdevenia determinant no només per a formar govern a Catalunya sinó també a Espanya.

El 2006 es produí un segon moment clau de posicionament estratègic d'ERC quan el candidat socialista a la presidència de la Generalitat fou José Montilla, un polític d'origen andalús que parlava català, per bé que amb un accent molt marcat. És complicat descriure les impressions i els sentiments que aquesta situació plantejà entre la gent, els expressats i els no expressats. El president de la Generalitat, com de fet el de qualsevol país, no representava el simple resultat d'unes votacions sinó que en certa manera donava i dona cos, personalitza la imatge que té un país de si mateix i que vol projectar a l'exterior. L'episodi donà peu a un nodrit cos de comentari polític sobre la significació de què un "andalús" presidís la Generalitat, debat que es donà en uns termes en conjunt bastant respectuosos. Les seves implicacions lingüístiques i sociolingüístiques han estat profundament analitzades per Woolard (2016). En tot cas, ERC donà suport altra vegada a la formació de govern amb el PSC-PSOE i possibilità la investidura de Montilla. En una entrevista al diari *la Vanguardia* d'aquells dies, Carod-Rovira declarava el següent:

La lengua tendrá un futuro complicado mientras vaya asociada a una ideología. Si le quitamos carga política, aumentamos las complicidades y, por tanto, las posibilidades de uso. Y es muy importante el factor de la identidad. En nuestra sociedad convive gente que habla más de 200 lenguas. Habrá gente que tendrá identidades simultáneas. Lo que tenemos que conseguir es que los titulares de estas identidades, que son las personas, se identifiquen con el lugar donde viven porque sea donde viven mejor. (Barbeta / Bracero 2006, 19)

5 El projecte independentista i la batalla de les identitats

Aquest reposicionament d'ERC es produí en el marc d'una aliança amb el PSOE a nivell espanyol per ampliar els poders de l'autonomia catalana i resoldre el contenciós econòmic a través d'una reforma de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, la llei que defineix el poder autonòmic. La proposta de reforma es trobà amb l'oposició frontal dels conservadors espanyols, el Partit Popular (PP), intensificat per la premsa madrilenya, sectors del propi PSOE i fins del rei. En termes generals, això generà un conflicte expressat en termes clarament etnoculturals i en què reemergiren a l'espai públic espanyol uns discursos clarament hostils vers la catalanitat nacional sovint molt semblants a posicionaments racistes. El resultat fou que finalment s'aprovà una reforma de l'autonomia que ampliava alguns poders puntuals però que no abordava les demandes clau dels partits específicament catalans. Malgrat això, el PP plantejà un contenciós al Tribunal Constitucional, que mantenia una majoria conservadora gràcies a un bloqueig tècnic dels nomenaments. Aquest tribunal exercí efectivament el 2010 un procés de reescriptura del text legal que seguí els posicionaments dels conservadors espanyols i que afectà de manera substantiva qüestions de dret lingüístic (Pons / Pou 2011) i de nacionalitat. El fet que les eleccions estatals de 2011 portessin el PP al govern contribuí a incrementar la tensió, especialment quan aquest govern endegà una reforma educativa que afectava competències de la Generalitat i la posició de la llengua catalana en l'ensenyament. El tomb independentista de partits catalans, empès per la creixent pressió popular, es produiria, com s'ha explicat, l'any següent.

La dinàmica del contenciós polític des d'aquell moment fins a l'actualitat ha afectat múltiples aspectes de les vides de les persones i de les institucions tan catalanes com espanyoles. En aquest escrit faig èmfasi en un d'aquests aspectes com és la identificació etnonacional; però fins i tot aquest mateix l'haig d'abordar d'una manera molt selectiva que amb el temps i més dades es pot matisar o corregir.

En tot cas, des del primer moment, els líders polítics independentistes expressaren en els moments i en les formes de manera prioritària i explícita que el procés d'autodeterminació no plantegés un horitzó de pèrdua de drets en matèria lingüística ni una dicotomia entre adscripcions identitàries incompatibles. En el discurs que iniciava formalment l'anomenat "procés", el president de la Generalitat Artur Mas declarava el següent:

Es dirà que Catalunya va cap al precipici i s'intentarà utilitzar la llengua i l'origen geogràfic de les persones per enfrontar-les entre elles. Els que tinguin aquesta temptació farien bé de recordar que el castellà també és patrimoni de Catalunya, com el català ho hauria de ser d'Espanya, i, a més –i, a més–, un patrimoni estimat. (Parlament de Catalunya 2012, 15)

Oriol Junqueras, el nou secretari general d'ERC, s'adreçava en aquests termes a militants i seguidors en un discurs molt preparat i publicat al cap de pocs dies:

Si volen unes bones escoles pels nostres fills, són dels nostres. Si volen uns bons hospitals pels nostres malalts, són dels nostres. Si volen que els nostres empreses siguin competitives són dels nostres. I amb ells volem construir aquest país. (República 2012)

En tot cas, vegem aquí com Junqueras posava èmfasi en la construcció d'un "nosaltres" en un context de seguidors mobilitzats en què es podia referir encara a uns "altres" que "són" "ells". Aquesta mena de discursos ja evidencien la contradicció que observa Aramburu (2012) de què fins i tot el fet voler expressar una inclusió per força implica una diferenciació almenys de partida. En tot cas, aquest projecte de confluència ja l'havia practicat Junqueras en el context local de Sant Vicenç dels Horts, on mostrava haver atret a la causa independentista sectors de classe baixa inicialment atrets per formacions de la dreta nacionalista espanyola.

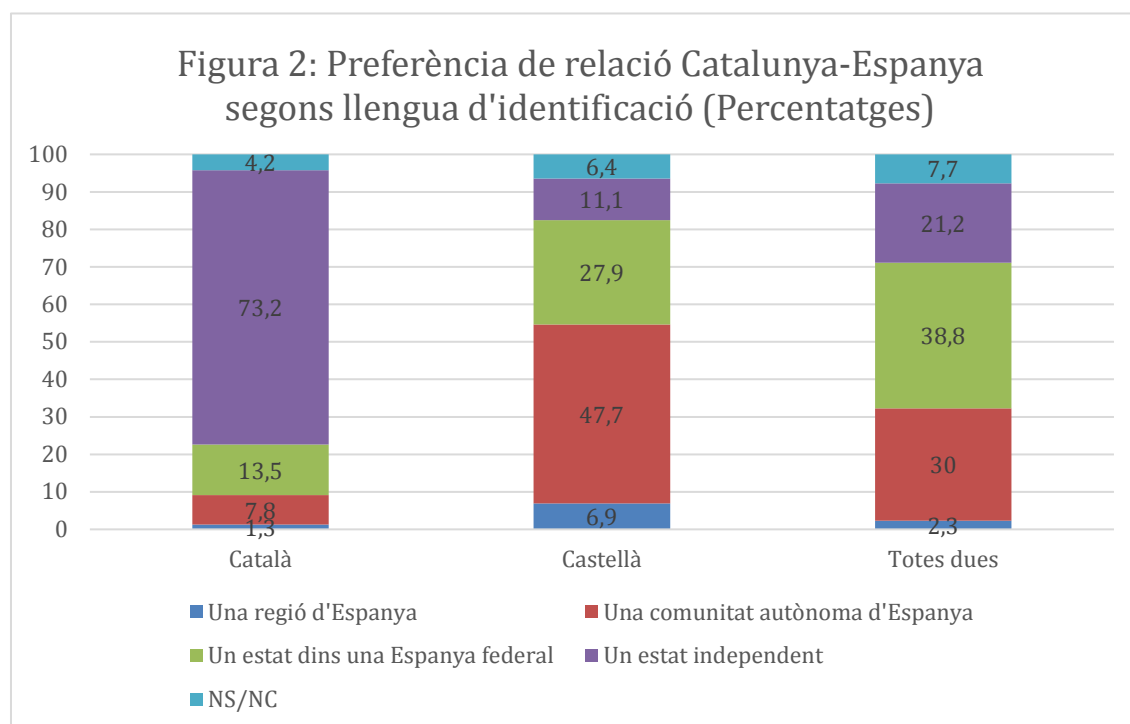
Ja des de les primeres mobilitzacions massives, el moviment independentista invertí de manera especial en discursos i iconografies inclusives i que expressessin el seu caràcter "transversal". El moment coincidí amb la consolidació dels espais de comunicació de Twitter i de Facebook, on es repetien els testimonis en primera o tercera persona de partidaris de la independència que parlaven habitualment castellà o altres llengües o tenien un origen migratori. El novembre de 2013 un tuit del director editorial del diari ABC (conservador espanyol) es lamentava de "esa buena gente que emigró a Cataluña y les salen ahora los hijos, apellidos en -ez, tontos de la estelada." L'acció merescué una resposta del polític de la CUP a qui anava dirigit el missatge (Fernàndez 2013) i una allau de tuits amb el hashtag #independentistEZ amb persones que s'identificaven amb aquesta descripció¹. Més enllà de les expressions directament insultants, és d'interès l'argument que expressà Carme Chacón, una de les líders del PSC-PSOE. Chacón advertia els independentistes que deixessin de "trenar la societat catalana" i de forçar-la a "escollir entre pare i mare" (CCMA 2014). La líder socialista definia en aquest moment el que esdevindria l'argument central dels polítics espanyols: que l'independentisme dividia la societat. La idea de la segona frase, que fa referència a com el conflicte el podien viure individus internament, no s'ha explorat més.

En tot cas, l'independentisme ha fet un esforç especial per visibilitzar posicions independentistes des de trajectòries migratòries. Alguns dels actors més coneguts, a banda de David Fernàndez (@HiginiaRoig, 380m seguidors a twitter), han estat @gabrielrufian (704m), @eduardorepi (44,2m), @jmclavero (42,9m), @egel71 (15,5m), o @arguellesergio (10,5m). Entre els comptes no personals hi ha hagut @CNICatalunya (127,5m), @sumate_asoc (74,1m), @IndenCastellano (25,8m), el "Xarnego Indepe" @kikucule (14m), @nouscatalans (13,9m), @xarnegosperein (7292) i @IndepCast (8834) (xifres de 20/12/2019). La creació del col·lectiu *Súmate* a finals de 2013 fou un dels fets més publicitats per l'independentisme. Amb la frase "No importa el origen sino el destino", aquesta associació reuní persones que s'autodefinien com a "castellanoparlants" i s'identificaven amb un passat migratori i predominantment d'esquerres. Els seus líders Eduardo Reyes i Gabriel Rufián s'integraren ràpidament en organitzacions i llistes electorals independentistes. En els actes i mítings solien aportar també la participació d'una veu catalana que s'expressava en castellà, fet poc habitual en entorns independentistes fins aleshores. Es pot destacar igualment

¹ El tuit del senyor Vara és força representatiu del nivell general del debat públic que ha suscitat el moviment independentista a Espanya. Jordi Calvís i Andreu González anaren recollint declaracions comparables en un compte de twitter que després publicaren en llibre (González Castro / Calvís Burgués 2016). Encara que moltes cites estan fora de context, és força il·lustratiu si es té en compte que es basa en declaracions de càrrecs públics o gent molt coneguda.

els usos del castellà adoptats per *Òmnium Cultural*, l'associació més visible del moviment després de l'ANC i que, a més, té com a missió principal la defensa de la llengua catalana. L'ús del castellà a les xarxes socials i a la publicitat (i en menor mesura d'altres llengües) fou una de les innovacions més visibles d'aquest moviment en contrast amb el catalanisme tradicional. Durant aquest període, ERC es distingí també per incloure més visiblement candidats d'origen no català a les llistes electorals i càrrecs públics. Més enllà de Gabriel Rufian, cap de llista a les eleccions generals, el partit ha incorporat persones originàries sobretot del Marroc i Llatinoamèrica.

Amb tot, la dinàmica d'eleccions i mobilitzacions no sembla haver seguit fins ara la lògica transversal (és a dir, transetnocultural) que perseguen la majoria d'independentistes. La presència de gent parlant castellà (o altres idiomes) a les manifestacions no era inusual, però era molt minoritària. Pel que fa la relació entre llengua i posicionament polític, Fabà / Torres (2017) són els que han donat les dades més fiables i que es veuen a la figura 2.

Font: dades del Centre d'Estudis d'Opinió reponderades per Fabà / Torres (2017).²

Com es pot apreciar, l'associació entre aquells que consideren que el català és “la seva llengua” i la preferència de més o de màxima autonomia política és molt forta. La gràfica no ens diu on s'ubicarien els milers de catalanoparlants que hi ha de primera o de segona generació, però en tot cas sí que ens diu que la llengua es manté molt lligada a la concepció de quina mena de comunitat és i/o ha de ser la catalana. Per tant, malgrat dècades de “convivència” en silenci en l'espai públic, d'aprenentatge generalitzat de català a l'escola, i de no usar la llengua per classificar les persones (Pujolar i González 2013; Woolard 2016), les diferències d'identificació etnocultural s'han mantingut molt vives en el camp polític.

Aquesta és la mateixa conclusió a què arriba Lepič (2017) en observar que el vot independentista, per bé que avançà en termes generals en la darrera dècada, ho feu de forma marcadament moderada a les dues regions metropolitanes on es concentra la majoria de la població castellanoparlant amb un passat familiar de migració. El seu estudi acaba, però, el

² L'article d'Aramburu (2019) conté unes consideracions finals sobre les variacions del suport a la independència al llarg del temps, que l'autor malinterpreta comprensiblement perquè desconeix que el CEO ajustà els seus criteris de mostreig l'any 2015 (Fabà Prats / Torres-Pla 2015).

2015, l'any en què en les Eleccions Generals (tradicionalment poc favorables als partits exclusivament catalans) obtingué el primer lloc En Comú Podem, un nou moviment d'esquerres que ocupà el lloc tradicional que havia tingut el PSC-PSOE en aquestes convocatòries gràcies al vot metropolità. A les eleccions autonòmiques següents de 2017, just després del referèndum i la declaració d'independència, el partit més votat fou Ciutadans, una formació sorgida el 2006 que s'havia especialitzat en qüestionar el règim de la "convivència" en matèria de llengua i símbols d'identitat catalans.

Foren els esdeveniments d'aquesta tardor de 2017 que acompanyaren o provocaren un marcat canvi de rumb per part d'ERC i *Òmnium Cultural* consistent bàsicament a abandonar l'estratègia de bloc independentista. Les raons o causes d'aquest fet es poden oferir ara mateix a títol molt especulatiu; però a grans trets sembla que hi jugà un paper clau com els líders d'aquestes organitzacions interpretaren la percepció que tenien del conflicte els no-independentistes. En primer lloc, sembla que molts d'aquests s'havien espantat davant de la possibilitat real d'independència, alhora que en molts casos s'havien sentit ferits o ofesos en el seu sentiment com a espanyols. Un fet que cridà l'atenció a molts independentistes és que aquesta població no es mobilitzés massivament contra les agressions policials i els abusos flagrants comesos per la policia i les autoritats judicials des de setembre de 2017. En els càlculs independentistes s'esperava que el suport als drets fonamentals passés per damunt les diferències i que això obligaria l'estat a negociar en termes més equilibrats. No només això no va passar, sinó que en el context en què els abusos d'autoritat eren més evidents i continuats, bona part dels no independentistes optaren per l'opció electoral espanyolista més agressiva.

A partir d'aquest punt, ERC va reprendre la seva antiga estratègia d'acostament a les formacions d'esquerres i de focalització en el treball a nivell local en l'àmbit metropolità. Després que guanyés les eleccions europees i es presentés dins la coalició "Junts pel sí" el 2015, les darreres conteses han demostrat que el seu avenç ha continuat. Fou el partit més votat a les eleccions municipals del 26/05/2019 i, més sorprenentment, es convertí en el primer partit nacionalista català que guanyava unes eleccions generals i ho feu en partida doble en les dues convocatòries de 2019.

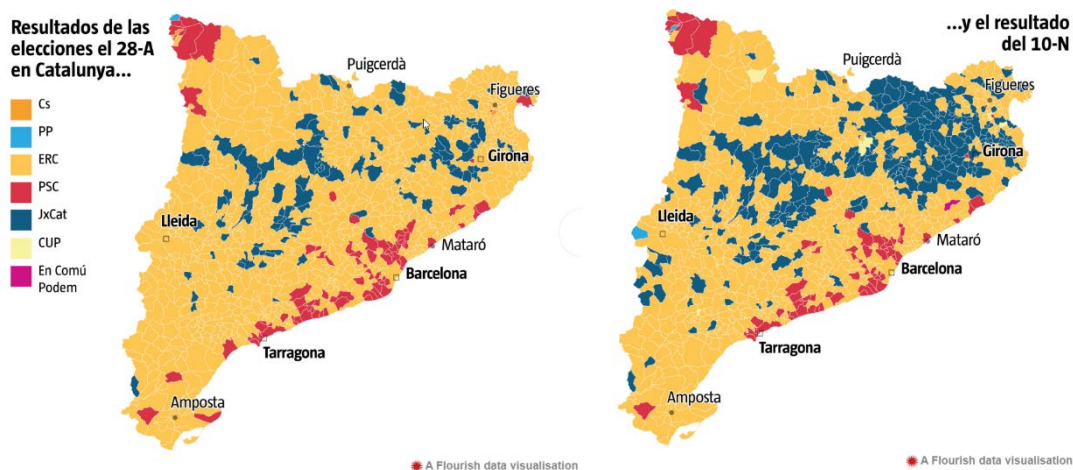

Figura 3: partits més votats en cada municipi a les eleccions generals de 2019 (Font: Castro 2019)

La il·lustració mostra no només l'hegemonia d'ERC, sinó el fet que per primera vegada en la història ja no es visualitza la marcada diferència de vot entre la Catalunya interior i la metropolitana, per bé que els PSC-PSOE es mantingué com a força més votada en alguns dels municipis amb més població.

6 Reflexions a mode de conclusió

Per comprendre qualsevol dinàmica social és important identificar les claus que defineixen i posicionen les persones i els grups socials en relació a la qüestió que es tracta. Qualsevol decisió política afecta a diversos col·lectius de persones de forma diferent segons la situació en què estan i la seva capacitat o voluntat de respondre-hi. I no només els pot afectar materialment en termes de guanys o pèrdues de recursos. També els pot afectar simbòlicament en termes del que aquella decisió comporta per a la posició que ocupen en la societat, per a qui són. Així, una decisió governativa pot perjudicar econòmicament un grup de gent; però aquests poden reaccionar més per la sensació de sentir-se menyspreats o exclosos. Qualsevol mesura política defineix qui som dins la societat, o més exactament contribueix a definir-ho: podem ser responsables separadors de brossa, conductors perillosos, evasors d'impostos, malalts potencials, víctimes de violència de gènere. Més indirectament i subtilment també la política pot determinar com vivim les nostres identitats sexuals, de gènere, de classe, de religió, de discapacitat, de raça... En relació a la identificació etnocultural, l'associació amb la política és constitutiva i ostensible des del moment que la pròpia realització d'unes eleccions es fonamenta i reproduïx determinades imatges de comunitat política.

Els partits i organitzacions independentistes catalans plantejaren inicialment un contenciós polític en termes centrats en qüestions de gestió pública i economia, conscients que la qüestió de les identifications no era un punt de trobada fiable pel conjunt de la població. Així, el candidat independentista Raül Romeva declarava el 2015 que “uno podrá ser español viviendo en Barcelona e incluso seguidor de la Roja [la selecció nacional espanyola de futbol]” (Efe 2015). D'aquesta manera, ell i altres líders lluitaren per conjurar les reserves que detectaven en matèria d'identificació entre molts votants. També insistiren en què el castellà mantindria l'estatus de llengua oficial a la nova república, qüestió que generà desacord entre una part significativa de l'independentisme (Sendra 2015, 2016).

Aramburu (2019) considera que aquest plantejament es perdé a mig camí i que el debat anà derivant cap a qüestions d'identitat a partir de 2015. Caldrà esperar a estudis més sistemàtics per constatar fins a quin punt això fou així; però en tot cas hi havia alguns condicionants importants que hi ajudaren:

En primer lloc, la part unionista optà força clarament per centrar-se en temes de sentiment nacional i identitat sense les prevencions que tenien els catalanistes, alhora que els mitjans de comunicació espanyols optaven per tractar els independentistes com a enemics públics i es negaven a facilitar plataformes de debat polític. Bona part de l'electorat català no consumeix mitjans d'informació catalans (en cap de les dues llengües) sinó mitjans madrilenys. En aquesta tessitura, els partits catalans tenien una capacitat limitada de marcar els termes del debat, o fins per aconseguir que hi hagués un debat.

En segon lloc i més important, la capacitat de qualsevol actor per evitar un debat sobre identitat etnonacional en un context d'autodeterminació és probablement molt limitada. Per bé que en els àmbits de la ciència política, l'antropologia o alguns moviments socials s'ha anat desenvolupant la idea de les “identitats múltiples”, no està gaire clar que aquest concepte s'hagi materialitzat visiblement en estructures de governança sobirana, això és, formes d'estat. L'estat nació és encara, al capdavant, la font més clara d'identificació etnonacional del món occidental; una identificació que la major part de la població entén com a única i exclusiva. La identificació de nació-estat és tan forta com gens discutida en els contextos d'usos rutinaris i banals de símbols, llengües i discursos (fins quan en la premsa s'enumeren las nacionalitats de les víctimes d'accidents de cotxe). Les retòriques del cosmopolitisme i l'universalisme en cap cas han posat aquest nacionalisme d'estat realment en dubte, ni a Catalunya ni enlloc. Ben al contrari, són retòriques que més aviat es mobilitzen per

emascarar el fet que l'estat nació manté la seva posició constitutiva en nombrosos espais socials oficials i extraoficials, formals i informals, nacionals i internacionals.

Els polítics sobiranistes possiblement creien que la majoria dels que s'identificaven com a espanyols havien assumit d'alguna manera una dualitat semblant a la identificació tradicional catalana, aquesta dualitat que permet (en principi) exercir la identitat sense l'ajut de l'estat. La lliçó apresada és que tot plegat no deu ser tan senzill. Per una banda, cal reconèixer l'esforç històric que hi ha hagut a Catalunya per construir institucions i consensos polítics que superessin el potencial de divisió sobre la base de les identificacions etnoculturals. A diferència d'altres contextos comparables, els catalans no s'han volgut ni plantejar la possibilitat de construir escoles, universitats i altres serveis separats per als parlants d'una i altra llengua (els grans exemples que tenim d'estats plurinacionals comporten una efectiva segregació institucional: Suïssa, Bèlgica, Quebec). Cal constatar que a Catalunya totes dues llengües s'utilitzen conjuntament i combinadament en molts espais socials de forma rutinària, i com bona part de les administracions atenen els ciutadans de forma flexible en una o altra llengua. Hi ha també força estudis que mostren que la majoria de parlants de castellà fan un ús habitual del català, majoritari o no, en la seva vida diària (González *et al.* 2009; Subirats 2002). A nivell de carrer, per tant, predomina una convivència efectiva que experimenta la diversitat lingüística i d'identificació dins les pròpies xarxes socials i dins la pròpia família.

Amb tot i això, el potencial de divisió es manté latent. Les dinàmiques electorals, per exemple, poden fer-la patent, no necessàriament perquè els polítics vulguin explotar-la, sinó per la importància que poden prendre en unes eleccions els petits marges de vot favorables a una o altra opció que segueixin una lògica etnocultural. Amb tot, la història s'escriu cada dia i els darrers resultats electorals del 2019 ens mostren que un dia determinat l'estat de les coses pot resultar ser ben diferent del que hi havia hagut abans.

7 Referències bibliogràfiques

- Aramburu, Mikel (2019), "Muerte y vida de un reconocimiento étnico. La paradoja de Súmate", in: *Quaderns-e* 23 (2), 61-79.
- Barbeta, Jordi / Bracero, Francesc (2006), "Catalunya puede tener un presidente andaluz, pero España no uno catalán", in: *La Vanguardia*, 19 novembre 2006.
- Billig, Michael (1995), *Banal nationalism*, London, SAGE.
- Castro, Carles (1989), "El PP pone en duda la obtención por el PSC del escaño que da mayoría al PSOE", in: *La Vanguardia*, 31 octubre 1989.
- Castro, Carles (2019), "El secesionismo se reactiva y los conciliadores pierden posiciones", in: *La Vanguardia*, <https://www.lavanguardia.com/politica/20191112/471539733113/independentismo-resultados-10n-cataluna.html> [22.01.2020].
- CCMA = Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals (2014), "Chacón demana als sobiranistes que "deixin de trencar la societat catalana" i no la forcin a escollir entre pare i mare", <https://www.ccma.cat/324/Chacon-demana-als-sobiranistes-que-deixin-de-trencar-la-societat-catalana-i-no-la-forcin-a-escollir-entre-pare-i-mare/noticia/2486953/> [22.01.2020].
- ERC = Esquerra Republicana de Catalunya (1999), "Programa de Govern d'ERC. Aire fresc a les Eleccions al Parlament de Catalunya '99", Barcelona.
- Esteva Fabregat, Claudi (1973), "Aculturación y urbanización de inmigrantes en Barcelona. ¿Cuestión de etnia o cuestión de clase?", in: *Ethnica* 5, 135-189.

- Esteva Fabregat, Claudi (1977), “Aculturació lingüística d’inmigrats a Barcelona”, in: *Treballs de Sociolingüística Catalana* 1, 81-115.
- Fabà Prats, Albert/Torres-Pla, Joaquim (2015), “Cau realment el suport a la independència a Catalunya?”, in: *El Crític*, <https://www.elcritic.cat/dades/cau-realment-el-suport-a-la-independencia-a-catalunya-12104>. [22.01.2020].
- Fabà Prats, Albert/Torres-Pla, Joaquim (2017), “El suport a la independència de Catalunya segons la llengua d’identificació i altres variables (2011-2015)”, in: *Treballs de Sociolingüística Catalana* 27, 301-319. <https://www.raco.cat/index.php/TSC/article/view/97385> [22.01.2020].
- Fernàndez, David (2013), “La maledicció de Fernández (Vara)”, in: *NacióDigital*, <https://www.naciodigital.cat/opinio/7067/malediccio/fernandez/vara> [22.01.2020].
- González Castro, Andreu/Calvís Burgués, Jordi (2016), *Herois indepes. Els veritables impulsors del procés*, Valls, Cossetània.
- González, Isaac/ Pujolar, Joan/Martínez, Roger / Font, Anna (2009), “Entre la identitat i el pragmatisme lingüístic. Usos i percepcions lingüístiques dels joves catalans a principis de segle”, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- Idescat = Institut d’Estadística de Catalunya (2019), “Població de 2 anys i més segons coneixement del català acceptar”, <https://www.idescat.cat/pub/?id=censph&n=17&by=prov&t=198600> [22.01.2020].
- Lepič, Martin (2017), “Limits to territorial nationalization in election support for an independence-aimed regional nationalism in Catalonia”, in: *Political Geography* 60, 190-202.
- Parlament de Catalunya, Ple Sessió Núm. 39.1 (2012), “Debat sobre l’orientació política general del Govern (tram. 255-00006/09)”, in: *Diari de Sessions del Parlament de Catalunya*. <https://www.parlament.cat/document/dspcp/57786.pdf> [22.01.2020].
- Pons, Eva/Pou, Agustí (2011), “Jurisprudència: Tribunal Constitucional”, in: *Revista de Llengua i Dret* 55, 267-77.
- Pujolar, Joan/González, Isaac (2013), “Linguistic ‘mudes’ and the de-ethnicization of language choice in Catalonia”, in: *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 16 (2), 138-152. <https://doi.org/10.1080/13670050.2012.720664> [22.01.2020].
- República, La (2012), “Un Junqueras, emotiu, pròxim i lluitador, encisa un auditori ple de gom a gom”, in: *La República*, <https://www.larepublica.cat/directe-cat/un-junqueras-emotiu-proxim-i-lluitador-encisa-un-auditori-ple-de-gom-a-gom/>. [22.01.2020].
- Rubió y Ors, Joaquim (1841), *Lo gayté del Llobregat*, Barcelona, Josep Rubió.
- Strubell, Miquel (1981), *Llengua i població a Catalunya*, Barcelona, Edicions de la Magrana.
- Subirats, Marina (2002), “Els trets lingüístics”, in: *Enquesta de la Regió de Barcelona 2000. Condicions i hàbits de vida*, 180-187.
- Woolard, Kathryn A. (1989), *Doubletalk: Bilingualism and the Politics of Ethnicity in Catalonia*, Stanford, Stanford University Press.
- Woolard, Kathryn A. (2016), *Singular and plural: Ideologies of linguistic authority in 21st century Catalonia*, Oxford, Oxford University Press.